

9. Там само. - 1899. - № 3-4. - 467 с.
  10. Там само. - 1893. - № 12. - 286 с.
  11. Там само. - 1898. - № 11-12. - 123 с.
  12. Там само. - 1899. - № 12. - 162 с.
  13. Скоропадський П. Спогади (кінець 1917 - грудень 1918). - Київ, Філадельфія, 1995. - 493 с.
-

Наталія Дмитренко

ПАМ'ЯТКООХОРОННА РОБОТА ОКРУЖНИХ МУЗЕЇВ ЧЕРНІГІВЩИНИ У 20-Х РОКАХ ХХ СТОРІЧЧЯ

Питання збереження національної історико-культурної спадщини постало в перші місяці після перемоги Лютневої революції 1917 року. Перевага у практичному вирішенні завдань пам'яткоохоронної роботи надавалась, природно, музеям, оскільки вони були місцями, де акумулювались, зберігались та пропагувались культурні цінності.

Нагальною проблемою було створення загальнонаціонального центру, який би координував дії музеїв, архівів, бібліотек, громадських об'єднань у справі пам'яткоохоронної роботи.

Весною 1917 року був створений проект статуту Центрального комітету охорони пам'яток старовини і мистецтва (ЦКОПСІМ).⁽¹⁾ Статут був затверджений на організаційному зібранні ЦКОПСІМ у травні 1917 року. Прізвища дійсних членів комітету - М.С.Грушевський, П.П.Курінний, В.Г.Леонтович, М.Ф.Біляшівський, В.Л.Модзалевський, Д.І.Яворницький та інші - свідчать про важливість завдань, поставлених перед комітетом у справі відродження культурних традицій українського народу, його національної свідомості.⁽²⁾

Вкрай складна політична ситуація на початку 1918 року (перемога більшовиків, проголошення Української Народної республіки, 1-й Всеукраїнський з'їзд рад у Харкові) обернулася збройним конфліктом між українською та радянською владами, а це в свою чергу призвело до розорення та пограбувань. Актуальною справою того часу була охорона культурних цінностей, що перебували у поміщицьких маєтках. Губернським, повітовим комісарам доручалося взяти під опіку пам'ятки старовини та негайно сповіщати про всі факти їх пограбування та нищення.⁽³⁾

Ще одна спроба централізувати пам'яткоохоронний рух в Україні була зроблена за часів уряду гетьмана П.Скоропадського (квітень-грудень 1918 року). Спеціальним органом управління культурним будівництвом стає Головне управління мистецтв та національної культури на чолі з відомим українським діячем П.Я.Дорошенком. Одним із структурних підрозділів управління, якому підпорядковувались музеї, був відділ охорони пам'яток старовини та секція музеїв. Вони вирішували питання охорони колекцій старовинних речей, забезпечували приміщеннями нові колекційні збірки, брали участь у створенні експозицій. На місцях справу втілення конкретних програм по охороні та популяризації історико-культурних пам'яток було покладено на комісарів по охороні пам'яток. З цією метою відділ охорони пам'яток Головного управління мистецтв та національної культури розробив положення про місцевих комісарів.⁽⁴⁾ Повноваження комісара на Чернігівщині надані були Б.Милорадовичу.

11-12 грудня 1917 року у Харкові відбувся 1-й Всеукраїнський з'їзд рад, який проголосив Україну Республікою Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів.⁽⁵⁾ Відтепер усі декрети і розпорядження РНК РСФРР набували чинності і на території України. На основі відповідних актів було створено державну систему охорони пам'яток. У січні 1919 року при Наркомосвіті УСРР була створена Всеукраїнська рада мистецтв, котра повинна була вирішувати питання збереження

культурних цінностей.⁽⁶⁾ 27 січня 1919 року на засіданні ради мистецтв було прийнято рішення про створення Всеукраїнського комітету охорони пам'ятників мистецтва і старовини (ВУКОПМІС), який складався з чотирьох секцій: археологічної (О.С.Федоровський), архітектурно-монументальної (С.А.Таранушенко), музейної (Ф.І.Шміт) та архівно-бібліотечної (В.А.Барвинський).⁽⁷⁾

У лютому 1919 року рада мистецтв затвердила положення про ВУКОПМІС та його місцеві органи. Наркомосвіти УСРР, самостійним відділом якого був ВУКОПМІС, виділив 180 тисяч карбованців на заходи по охороні унікальних витворів мистецтва.⁽⁸⁾ Частина цих коштів була передана місцевим музеям. Бо на той час музейникам було зрозуміло, що реквізиція старовинних речей тягне за собою їх негайне зникнення або загибель у руках неосвічених осіб, які погодяться скоріше знищити річ, ніж віддати її безкоштовно. Так для третього радянського музею м.Чернігова була придбана картина XVIII ст. німецького художника Нюланда за 17 тисяч карбованців.⁽⁹⁾ Для пам'яткоохоронної роботи на місцях при губернських та повітових відділах освіти створюються комітети охорони пам'ятників мистецтва і старовини (КОПМІС), до роботи в яких залучалися музейники, архівісти, історики, археологи та архітектори. З метою врятування пам'ятників старовини та мистецтва в повіті відряджались інструктори губкопмісів, яким вдавалося звозити в повітові міста предмети старовини і таким чином поповнювати колекції вже існуючих музеїв та започатковувати нові культурно-освітні заклади (у Новгороді-Сіверському, Острі, Вороніжі). Музейні секції при копісах безпосередньо визначали об'єкти, які підлягали обліку та охороні, і здійснювали контроль за виконанням охоронних зобов'язань. Чернігівським губкопмісом керував В.А.Шугаєвський.

Першим офіційним актом УСРР, спрямованим на збереження історико-художньої спадщини, можна вважати декрет Ради НК УСРР від 1 квітня 1919 року «Про передачу історичних пам'ятників і предметів мистецтва до відання НКО УСРР».⁽¹⁰⁾ У відповідності з ним збереження, використання та пропаганда історико-художніх цінностей покладалась на НКО.

У квітні 1919 року ВУКОПІС оголосив проведення першої державної реєстрації культурних цінностей.⁽¹¹⁾ Розпочалася копітка робота на місцях. З метою з'ясування стану справи всім губернським та повітовим наросвітам були надіслані просторі анкети, після отримання відповідей на які можна було розпочати відповідні реформи у губернському масштабі.⁽¹²⁾ У Чернігові з усіх покинутих власниками будинків та квартир були зібрані старовинні речі та витвори мистецтва, які розмістили у будинку Б.Милорадовича на вулиці Петроградській. Саме тут був відкритий третій радянський музей м.Чернігова, колекція якого складалася з меблів, картин, порцеляни, виробів з бронзи, килимів XVIII-XIX ст.

Але бойові дії, що велися військами Денікіна та Петлюри на території України, не давали можливості досягти певної системності та плановості у цій справі, припинили діяльність ВУКОПІСа та взагалі завдали непоправної шкоди самим об'єктам охорони. Наступною суттєвою перешкодою в пам'яткоохоронній справі була темнота та неосвіченість населення, байдужість деяких діячів повітових наросів до долі рідної старовини. З метою пропаганди охорони пам'ятників старовини та розповсюдження історичних знань у січні-лютому 1920 року в м. Чернігові була відкрита виставка зразків мистецтва та старовини, яка викликала шире зацікавлення серед жителів та гостей міста.⁽¹³⁾

Після встановлення радянської влади на початку 1920 року ВУКОПІС відновив свою роботу, але зазнав значних структурних змін. Перед ним стояли відповідальні та важливі завдання: реєстрація, дослідження та популяризація пам'ятників мистецтва, природи, старовини. Але надзвичайно складні економічні та фінансові умови того часу не сприяли масштабному розгортанню справи. Запланована ВУКОПІСом чітка мережа місцевих організацій (губ-та повіткопісів) не налагодилася, систематична реєстрація пам'ятників проводилась лише де-не-де, дослідницька робота була можлива в обмежених розмірах, а про видавничу

діяльність можна було лише мріяти. За цих обставин у квітні і липні 1921 року ВУКОПС був поділений на Головархів та Головмузей, як два самостійних управління при Наркоматі освіти.⁽¹⁴⁾ Функції ВУКОПСа в тій частині, що стосується охорони пам'яток, були передані Головмузею. Але ця структура не змогла чітко визначити напрямки своєї роботи та шляхи вирішення своїх головних завдань. Тому 18 січня 1922 року на засіданні колегії НКО функції Головмузею були передані підвідділу музейно-виставково-екскурсійного відділу пропаганди Головполітосвіти.⁽¹⁵⁾ Серед головних завдань підвідділу було обстеження, реєстрація, охорона та вивчення позамузейних пам'яток, заходи по охороні нерухомих позамузейних пам'яток, збереження їх від пограбування та руйнації.⁽¹⁶⁾

Всеукраїнська Академія наук висловила свою стурбованість тим, що незважаючи на реорганізацію музейної справи, вона не вирішує питання охорони пам'яток старовини у повному обсязі.⁽¹⁷⁾ Існує безліч пам'ятників, які ще тільки чекають своїх дослідників. Науковці вважали, що вони повинні надати музейним, архівним працівникам уже готовий матеріал, класифікований в певні серії по певних темах. З цих причин ВАН наполягала на своїй участі в розробці наукових проблем та організації науково-дослідної роботи у всеукраїнському масштабі, бо ще за часів існування ВУКОПСу та Головмузею у випадках нагальної потреби вживала заходів для охорони пам'яток, використовуючи свій науковий та моральний авторитет. Випадків, коли вимагалось втручання ВУАН, було так багато, що у травні 1921 року був створений спеціальний орган з розпорядницькими функціями - Археологічна комісія, яку очолив академік Ф.І.Шміт. Але через скорочення штатів, комісію було розпущено, і в лютому 1922 року при «Спільному Зібранні» ВУАН був заснований Археологічний комітет з консультативними обов'язками у складі академіків М.Ф.Біляшівського та Ф.І.Шміта.⁽¹⁸⁾ Досвід показав, що існує практична потреба такого органу. Саме Археологічний комітет при ВУАН у квітні 1923 року звернувся до Головпрофосу НКО УСРР про передачу Україні Головполітосомом НКО РСФРР музейних експонатів, вилучених з церков та монастирів України та евакуйованих до Москви під час громадянської війни. 3200 старовинних ювелірних виробів, які мали видатне історичне та художнє значення, були повернуті в Україну.⁽¹⁹⁾

У 1922 - 1925 роках пам'яткоохоронна робота переходить у практичну площину і активно проводиться переважно державними та окружними музеями. За їх клопотаннями на місцях окрвиконками видавали обов'язкові до виконання постанови та розпорядження щодо охорони пам'яток. У травні 1924 року Чернігівська окружна інспектура народної освіти розробляє та надсилає повітовим КОПМіСам стислу інструкцію по охороні позамузейних пам'ятників.⁽²⁰⁾ Згідно з інструкцією, до складу комісій повинні були увійти робітники сільбудинків, представники парторганізацій, місцевих осередків Комуністичної спілки молоді та працівники освіти. Район діяльності КОПМіСів - усі позамузейні пам'ятники, що можуть служити матеріалом для вивчення історії та побуту на підпорядкованій території. Головною метою роботи вважали повний облік та отримання докладних відомостей про ці об'єкти. Але під час цієї роботи доводилося стикатись із певними труднощами. У червні 1924 року Чернігівський окрадмінвідділ губвиконкому звернувся до Пленуму по охороні позамузейних пам'яток з проханням звернути увагу повітових керівників на неналежне ставлення до охорони історико-культурної спадщини.⁽²¹⁾ Повітовим виконкомом був надісланий наказ підготувати повідомлення про наявні у них історичні пам'ятки. Але відповіді надійшли тільки з трьох повітів, до того ж заперечного характеру. В той час, як за даними окрполітосвіти налічується 1800 пам'яток.⁽²²⁾ Намагаючись зберегти та захистити спадок від пограбування населенням, у 1924 році Чернігівський окрадмінвідділ губвиконкому своїм рішенням за № 17042 наказував усім повітвиконкомом та відділам Чернігівської інспектури народної освіти притягати до кримінальної відповідальності осіб, що винні у таких злочинах.⁽²³⁾ А підстав хвилюватися про збереження пам'яток було достатньо. Головним об'єктом пограбувань були мастки,

залишені поміщиками і які у 20-ті роки ще не були пристосовані до громадських потреб та стояли «безлюдними островами» серед бурхливої розбудови нового суспільства. Відомий красзнавець та колекціонер з села Гужівки, що на Ічнянщині, К.І.Самбурський записав у своєму щоденнику у 1924 році: «Заходив у дім поміщика Забелло. Тут панує спустошення. Пограбування будинку продовжується. Вийнято декілька луток. Зникли 22 дошки зі східців з балкону у садочок. Стеля у багатьох місцях протікає».⁽²⁴⁾ У місті Седнів розбиралась на цеглу кам'яниця XV сторіччя, у селі Каховка пограбовані склепи з набальзамованими тілами, у селі Мороськ викрадений скарб старовинних монет.⁽²⁵⁾

Викрадені старовинні речі вивозилися на базари великих міст для продажу випадковим покупцям, які найчастіше не мали уявлення про справжню цінність того, що придбали.

Звичним явищем у ті часи були самовільні розкопки древніх курганів у пошуках скарбів. Своє занепокоєння непоправною шкодою археологічним пам'яткам висловив Наркомат внутрішніх справ УСРР, надіславши місцевим відділам внутрішніх справ та народної освіти циркуляр від 25 січня 1924 року за підписом наркома внутрішніх справ Буздаліна: «Дивлячись на те, що розкопки курганів повинні проводитися тільки з відома органів Наркомоса, а знайдені речі передаються у наукові музеї, Наркомат внутрішніх справ у інтересах охорони історичних цінностей, які мають велике культурне значення, пропонує видати обов'язкове розпорядження, яким забороняються розкопки курганів без дозволу відповідних органів Наркомату освіти».⁽²⁶⁾ Згодом Укрнаука почала видавати відкриті листи на проведення археологічних експедицій та індивідуальних досліджень науковим працівникам пам'яток археології, історії, мистецтва та етнографії. І кількість таких дозволів щорічно зростала - у 1927 році видано 103 листи, у 1928 році - 139.⁽²⁷⁾

Найактивніша пам'яткоохоронна робота у середині 20-х років була розгорнута у Конотопському, Ніжинському, Прилуцькому, Остерському та Роменському окружних музеях, а також у Сосницькому, Шосткинському, Новгород-Сіверському та Глухівському районних музеях.

Архівні джерела вказують на особливо плідний етап роботи Конотопського музею у 1923-1924 роках за часів директорства художника і педагога Марка Григоровича Вайнштейна. Силами наукових працівників (їх на той час було двоє) проведені обстеження сіл Шабалинів (де знаходилася садиба В.Є.Богдановської-Попової, однієї з перших жінок-хіміків, співробітниці Д.І.Менделєєва) та Костирьове Коропського району. Обстежена Гірявська церква, де зберігалось багато речей, пов'язаних з іменем видатного українського історика та громадського діяча О.М.Лазаревського.⁽²⁸⁾ Відомо, що після 1923 року Конотопський музей носив його ім'я, але пізніше був перейменований у музей імені Луначарського. На початку 1924 року пам'яткоохоронні роботи проводилися у с. Парафіївка, обстеження Крелевецького району, після чого через повітовий КОПМІС виданий наказ про охорону, курганів та позамузейних пам'яток.⁽²⁹⁾ Того ж року були обстежені та прийняті всі можливі заходи до охорони палацу К.Розумовського у Батурині (до речі, тоді музей придбав рукописи військового відомства 1875 року, що свідчить про варварське ставлення царського уряду до палацу), пам'ятки архітектури XVIII ст., Успенської церкви та палацу графа Рум'янцева-Задунайського у селі Вишеньках.⁽³⁰⁾ Доречно буде тут пригадати пам'яткоохоронну роботу Борзенського музею, який працював при районній інспектурі народної освіти і був самостійним культурно-освітнім закладом до свого злиття у 1924 році з Конотопським окружним музеєм. Звіт бібліотечно-музейної секції Борзенського відділу народної освіти свідчить про жваву пам'яткоохоронну роботу. Були поставлені на облік та перевезені до музею бібліотеки поміщиків Імшенецької, Самойловича, Глушановської, Белозерського та Гетьського 2600 томів. Рік видання найстарішої книги - 1737. Крім того, до музею були передані 57 картин та 5 скульптур з колекції І.Ге.⁽³¹⁾ Зі звіту про роботу Конотопського

окружного музею за 1924 рік дізнаємося, що на облік позамузейних пам'яток було взято 5 цивільних будівель, 6 церков, 4 революційні пам'ятки, 3 могили, 2 парки. Був відремонтований будинок генерального судді Василя Кочубея у Батурині.⁽³²⁾

Плідною у 1926-1928 рр. була пам'яткоохоронна робота Прилуцького окружного музею. Його завідувачем В.І.Масловим здійснено шість наукових відряджень до Густинського та Ладинського монастирів. Під час експедиції сфотографовано монастирські будівлі (133 світлини).⁽³³⁾ Була обстежена колишня Яготинська садиба Репніних, яка пов'язана з ім'ям Т.Г.Шевченка. Після цього крайовій комісії охорони пам'яток культури і природи було повідомлено, що «Шевченківський флігель» - ампірна будівля (архітектор Мелас) потребує негайної реставрації. Обстежена могила Є.П.Гребінки в хуторі Мар'янівці та садиба Гребінок у хуторі Убіжище, а також могила М.А.Маркевича, українського письменника та історика, у селі Турівці. Про потребу упорядкувати могилу приятеля Т.Шевченка було доведено до відома окрвиконкому, президія якого запропонувала інспектурі народної освіти вишукати кошти на упорядження могили Маркевича.

Головним завданням Ніжинського окружного музею у колі питань пам'яткоохоронної роботи був облік речей, що знаходились у церквах, монастирях і мали історико-художнє значення. Наполегливістю і старанням музейників та поціновувачів старовини була врятована значна кількість безцінних речей. Народний комісаріат внутрішніх справ м. Харкова 3 липня 1928 року надіслав інструкцію до всіх окрадмінвідділів: «Згідно постанови УВВ та РНК СРСР від 7 липня 1926 року «Положення про комісію по утворенню спеціального фонду фінансування металургії», все культове майно в міді, польським сріблі, бронзі та інших кольорових металах, як то - дзвони, канделябри, чаші, підсвічники, що знаходяться у закритих молитовних будинках або в таких що закриваються, треба здавати безкоштовно «комцетфонду». З метою проведення цього заходу в життя, адмінвідділ НКВС пропонує Вам негайно розпочати роботу по виявленню вище означеного майна в закритих молитовних будинках, визначивши його кількість та вагу. Відомості надіслати у НКВС до 1 вересня цього року».⁽³⁵⁾

Скільки треба було вагомих аргументів, професійних знань, щоб переконати посадовців не нищити спадок, який з любов'ю збирався по крихтах протягом багатьох століть. Успіх такої роботи залежав найчастіше лише від особистого авторитету музейного працівника, який відстоював перед посадовими особами долю того чи іншого експонату. А оскільки відповідне законодавство залишалося недосконалим, то у цих важких розмовах доводилося апелювати до свідомості і розуміння партійних та радянських керівників культурної справи. Коли у 1930 році у Ніжинському окрузі знімали низку дзвонів для передачі до «Рудметторгу», кожен з них був описаний музейниками як такий, що має велике художнє значення та характерні риси розвитку ливарства на Україні. Тому у разі, якщо деякі дзвони і потрапили на переплавку, то тільки після узгодження з інспектурою освіти та Ніжинським окружним музеєм. Дзвони, що мали за висновками фахівців особливе значення, залишалися на місцях.⁽³⁶⁾

Ніжинські музейники разом з К.І.Самбурським, який у 1919-1925 роках був уповноваженим по охороні позамузейних пам'яток старовини та мистецтва Чернігівської губполітосвіти по Ніжинському та Конотопському округах, брали участь у обстеженні покинутих панських маєтків. А у 1923 році їм було доручено зняти зі стелі Качанівського палацу плафонну картину для передачі до Чернігівського державного музею.⁽³⁷⁾

Остерським окружним музеєм у 1923 році були взяті на облік церкви м. Козельця. Всі речі, що мали музейне значення, вилучені, була розпочата робота по відкриттю у місті філії Остерського музею, для чого в будинку Галагана на Понорщині була виділена кімната зі старовинною кахляною піччю.⁽³⁸⁾ До реєстру позамузейних пам'яток була занесена так звана Юр'єва божниця, розташована у передмісті Остра – Старогородку і являла собою руїни храму XII ст. з унікальними фресками. За легендами, храм побудований за часів Ю.Долгорукого. Директор музею

А.Г.Розанов був занепокоєний тим, що дах будівлі у жалюгідному стані, через що псується фрески, а останній ремонт проводився у 80-х роках XIX ст. за земські кошти.⁽³⁹⁾

У травні 1919 року у м. Ромнах було засноване товариство захисту пам'яток старовини та мистецтва, до складу якого увійшли місцеві художники, вчителі, інженери. Їх зусиллями з усієї округи збиралися речі, знайдені у покинутих панами маєтках. Працювати доводилось у складних умовах - наближався денікінський фронт. За кілька місяців вдалося врятувати більше 1000 примірників старовинних книг XVIII-XIX ст., декілька сот художніх виробів та археологічних знахідок, врятовано від знищення архів. На початку серпня 1919 року у місто увійшли денікінці, і розпочата робота завмерла. Новий етап розпочинається у листопаді 1920 року: були обстежені Вознесенська церква, Святодухів собор, тоді ж за допомогою відділу народної освіти у місті було відкрито музей.⁽⁴⁰⁾

До справи охорони позамузейних пам'яток залучалися районні та міські музеї, колекції яких згодом поповнили фонди державних та окружних музеїв. Дослідження Глухівського повіту з метою збереження культурної спадщини розпочалися ще у 1920 році. Представниками повітової інспектури народної освіти були обстежені собор, Вознесенська та Миколаївська церкви, які мали цінні архіви, котрі потребували негайного перегляду та обліку.⁽⁴¹⁾ На початку 1925 року пам'яткоохоронні заходи у повіті проводились на чолі із завгубполітосвіти В.А.Шугасьським. Було оглянуто шість церков м. Глухова та Успенський жіночий монастир, котрий з XVIII ст. був відомий як своєрідний мистецький центр, осередок гаптування. До того ж кілька років ігуменею монастиря була Марія Магдалина Мазепина, мати гетьмана Івана Мазепи. В результаті проведеної роботи найцікавіші та найкоштовніші речі були взяті на облік. Частина з них була призначена для термінового вилучення.⁽⁴²⁾ Значна кількість колекцій старовини з панських садиб була врятована від пограбування завдяки свідомості та відповідальності місцевої інтелігенції. У с. Ярославці Глухівського повіту місцевим вчителем А.М.Коноплею у 1919 році були вжиті заходи щодо збереження цінностей з будинку поміщика Кочубея. Реєстр речей налічував 200 експонатів, серед яких картини, старовинні меблі, порцеляна, а також понад сто старовинних книг та рукописів.⁽⁴³⁾

Шосткинський УКОПІС у своєму звіті за перше півріччя 1921 року повідомляє, що здійснив поїздку у м. Ямпіль, де були оглянуті три кургани, складений реєстр стародруків, літописів, судових документів, духовних заповітів та купчих 1729-1760 рр. У м. Воронежі перевірили, як зберігаються майже десяток справ та книг колишньої міської ратуші, датовані 1850 роком, оглянули літописи двох церков. На облік у с. Паліївка Шосткинського повіту була поставлена старовинна церква, в бібліотеці якої зберігались рукописи, стародруки, акти та метричні книги, найстаріша з яких датована 1714 роком.⁽⁴⁴⁾

У 20-і роки зроблені перші спроби взяття під державну охорону монастирських комплексів, що у 30-і роки владою було розцінено як прояв ретроградських настроїв, а у гіршому випадку як український буржуазний націоналізм. Подібні звинувачення були пред'явлені С.Тарануценку, П.Жовтовському та іншим. Саме таке ставлення до вирішення цього питання зберігалось доволі довго, і саме тому з восьми монастирських комплексів Сумщини до 1988 року лише три були під державною охороною.⁽⁴⁵⁾

У 1920-1921 роках Шосткинський УКОПІС проводить перші дослідження на території Гамаліївського (Харлампієва) монастиря, заснованого ще у 1702 році, і де на той час збереглися пам'ятники Скоропадських, Янухова, Третьякова та Гербель. Особливу цінність становили монастирська бібліотека та іконостас, розписаний Якимом Глинським на замовлення гетьмана І.Скоропадського, та «парсуни» - ктиторські портрети подружжя Івана та Анастасії Скоропадських. Велике історичне та мистецьке значення мала монастирська збірка різьблених речей, порцеляни, рукописів, стародруків, ювелірних виробів, гаптів та лапідарній.⁽⁴⁶⁾

У м. Шостка одним з членів УКОПСа на прізвище Верховець після вивчення документів порохового заводу з 1803 по 1843 рік була зроблена спроба написати історію заводу та м. Шостки. Рукопис був наданий автором для рецензії у міський УПОЛІТОС. «Але при перегляді з'ясувалось - при гарному початку, поганий кінець, в якому описуються благодійництва попів та генералів. Цей рукопис про походження м. Шостки та порохового заводу губполітосвітою дозволено купити, але автор рукопису заарештований і знаходиться у Чернігові».⁽⁴⁷⁾

Навіть малі містечка та села не залишалися поза увагою комітетів охорони пам'яток мистецтва та старовини. Через своїх представників у повітових та районних інспектурах народної освіти вони намагалися скласти добірні реєстри позамузейних пам'яток. Приділялась увага не тільки архітектурним, археологічним, церковним та бібліотечним пам'яткам, але й пам'яткам садово-паркової культури. З Ріпкинського району у 1924 році надійшло повідомлення, що у с. Буянках взяті на облік садиба поміщика Коробка, у с. Церковище до реєстру позамузейних пам'яток внесений сад поміщика П. Я. Батуринаського (учасника війни 1812 року), у м. Ріпках - парк та сад поміщика Єнько, сади поміщика Соколовського та Батуринаського.⁽⁴⁸⁾

У доповідній записці з Березненського району (жовтень 1923 року) повідомлялось, що під охорону взяті будівлі Домницького монастиря, а роком раніше був переглянутий та опечатаний монастирський архів, найстаріший документ якого датувався 1730 роком.⁽⁴⁹⁾

Але без державної допомоги розв'язати проблему охорони національно-культурної спадщини було важко. Наукова громадськість України на I-II пленумах Укрнауки у 1925 році обговорювала питання потреби державного законодавства і державної допомоги у цій справі. Внаслідок цього охорону пам'яток у Наркомосі вирішено було покласти на Укрнауку, в структуру якої згодом увійшли і музеї. З 1925 по 1929 роки всю організаційну та поточну роботу проводила Укрнаука. Для безпосереднього нагляду над станом та охороною пам'яток на місцях Наркомос у квітні 1926 року розподілив територію України між чотирма крайовими інспектурами: Київською - на чолі з професором Ф.Л.Ернстом; Харківською - під головуванням С.А.Тарануценка; Одеською, керованою професором С.С. Дложевським та Дніпропетровською, якою керував археолог П.А.Козар. Таким чином, Глухівський, Конотопський, Ніжинський, Остерський округи підпорядковувались Київській крайовій інспектурі; Прилуцький та Роменський округи керувались Харківською крайовою інспектурою. Головним завданням крайових інспектур було вдосконалення інспекторського нагляду, плановість роботи та популяризація справи збереження культурного спадку.

У травні 1926 року було вирішено провести первісну реєстрацію пам'яток культури, розподіливши їх на три групи: археологічні, архітектурні та історико-революційні. За даними Укрнауки, у 1926-1928 роках було зареєстровано по округах пам'яток культури:⁽⁵⁰⁾

Округи	Архітектура	Археологія	Іст.-револ.	Разом
Ніжинський	10	—	—	
Конотопський	9	—	1	
Глухівський	12	—	—	
Коростенський	1	1	—	
Чернігівський	14	—	1	
Прилуцький	21	5	10	
Роменський	17	3	7	
Сумський	35	4	3	
Разом	119	13	22	154

Якісно новий етап у пам'яткоохоронній роботі розпочався у червні 1926 року, коли ВУЦВК та Рада Народних Комісарів УСРР прийняли постанову «Про

пам'ятники культури і природи України».⁽⁵¹⁾ Згідно з нею, при Наркомосі УСРР утворювався Український комітет охорони пам'ятників культури на чолі з І.Ю. Кулик та Український комітет охорони пам'ятників природи. Опікуватися пам'ятками місцевого значення в округах повинні були окрвиконкоми по інспектурі народної освіти.

Постанова проголосила генеральну реєстрацію пам'яток, розподіливши їх на дві категорії: республіканського та місцевого значення. Пам'ятки місцевого значення визначалися постановою окрвиконкомів та реєструвались у місцевих органах Наркомосу УСРР. У травні 1927 року розпочалася генеральна реєстрація археологічних пам'яток, анкетно-облікові картки для опису та реєстрації були складені професором О.С.Федоровським.⁽⁵²⁾

Згідно з постановою, пам'ятки місцевого значення утримувалися за рахунок бюджетів місцевих виконкомів. Але за кошторисом Наркомосу УСРР місцеві органи влади могли отримати субсидію на охорону пам'ятників. Видатки з державного бюджету по заходах Укрнауки та крайових інспектур на охорону пам'яток зростали:⁽⁵³⁾

1926 - 1927 роки - 28732 крб.

1927 - 1928 роки - 38323 крб.

1928 - 1929 роки - 49530 крб.

Таким чином, у 20-і роки ХХ сторіччя розгортається та вдосконалюється державне пам'яткоохоронне законодавство. Був створений апарат службовців, що працювали над збереженням культурної спадщини. У державі проведена первинна реєстрація пам'яток та розпочата генеральна реєстрація археологічних пам'яток. Помітно збільшувалися асигнування з державних та місцевих бюджетів на пам'ятко-охоронні заходи. До 1930 року було зареєстровано 9 історико-культурних заповідників. А головне - відбуваються позитивні зміни у свідомості звичайних громадян щодо збереження отриманого ними спадку - від бажання зруйнувати все, що пов'язане зі старим світоустроєм, до спроби зрозуміти, як важливо і для чого треба зберігати своє коріння.

Джерела та література:

1. Киевлянин. - 1917. - 26 апреля.
2. ЦДАВО України. - Ф. 2581, оп.1, спр.206, арк. 27-28.
3. Там само. - Ф. 2581, оп.1, спр.216, арк. 6.
4. Наше минуле. - 1918.- № 12. - С. 199-200.
6. ЦДАВО України. - Ф. 166, оп. 1, спр. 616, арк. 18.
7. Жуков Ю.Н. Становление и деятельность советских органов охраны памятников истории и культуры. 1917-1920. - М., 1989, - С. 255.
8. Известия Временного рабоче-крестьянского правительства Украины. - 1919. - 15 февраля.
9. ДАЧО - Ф. Р 593, оп. 1, спр. 114, арк. 190
10. Культурне будівництво в Українській РСР. 1917-1927. Збірник документів і матеріалів. - К.: Наукова думка, 1979 - С. 92-94.
11. ЦДАВО України. - Ф. 166, оп. 1, спр. 638, арк. 173; спр. 685, арк. 69.
12. ДАЧО - Ф. Р 593, оп. 1, спр. 114, арк. 191.
13. Там само. - Ф. Р 593, оп. 1, спр. 114, арк. 192.
14. ЦДАВО України. - Ф. 166, оп. 2. - спр. 16, арк. 22, 33.
15. ЗУ УРСР - 1920. - № 27. - С. 585.
16. ЗУ УРСР - 1922. - № 49. - С. 729.
17. Культурне будівництво в Українській РСР. 1917-1927. Збірник документів і матеріалів. К.: Наукова думка, 1979. - С. 230.
18. Там само. - С. 231.
19. Там само. - С. 264-265.
20. ДАЧО. - Ф. Р 600, оп. 1, спр. 31, арк. 36.
21. Там само. - Ф. Р 600, оп. 1, спр. 31, арк. 74.
22. Там само. - Ф. Р 600, оп. 1, спр. 31, арк. 73.
23. Там само. - Ф. Р 600, оп. 1, спр. 31, арк. 66.
24. ІР НБУ ім. Вернадського. - Ф І, 2191, арк. 18.
25. ДАЧО. - Ф. Р 600, оп. 1, спр. 31, арк. 74.
26. Культурне будівництво в Українській РСР. 1917-1927. - С. 314.
27. Дубровський В. Історико-культурні заповідники та пам'ятки України. - Харків: Держвидав

України, 1930. - С. 67.

28. ДАЧО. - Ф. Р 593, оп. 1, спр. 1751, арк. 58.
29. Там само. - Ф. Р 593, оп. 1, спр. 1752, арк. 66.
30. Там само. - Ф. Р 593, оп. 1, спр. 1850, арк. 9.
31. Там само. - Ф. Р 593, оп. 1, спр. 711, арк. 4.
32. Там само. - Ф. Р 593, оп. 1, спр. 2017, арк. 44.
33. Бюлетень Прилуцького окружного музею. Прилуки.ю-1929 - № 2, - С. 75.
34. Там само. - С. 81-82.
35. Відділ ДАЧО у м. Ніжині. Ф. Р 61, оп. 1, спр. 1148, арк. 22.
36. Там само. - Ф. Р 61, оп. 1, спр. 6093, арк. 46.
37. ДАЧО. - Ф. Р 593, оп. 1, спр. 1537, арк. 14.
38. Відділ ДАЧО у м. Ніжині. - Ф. Р 593, оп. 1, спр. 666, арк. 66.
39. Там само. - Арк. 28
40. ІР НБУ ім. Вернадського. - Ф. Х, 18091.
41. ДАЧО. - Ф. Р 593, оп. 1, спр. 10, арк. 40.
42. Там само. - Ф. Р 593, оп. 1, спр. 1850, арк. 11.
43. Там само. - Ф. Р 593, оп. 1, спр. 10, арк. 39.
44. Там само. - Ф. Р 593, оп. 1, спр. 723, арк. 107.
45. Красзнавство. - 1994. - № 1-2. - С. 34.
46. Вечерський В. Монастирі Сумщини - осередки мистецького життя. - //Красзнавство. - 1994. - № 1-2. - С. 35.
47. ДАЧО. - Ф. Р 593, оп. 1, спр. 723, арк. 56.
48. Там само. - Ф. Р 600, оп. 1, спр. 376, арк. 142.
49. Там само. - Арк. 17.
50. Дубровський В. Вказана праця. - С. 57.
51. ЗУ УРСР, 1926. № 32-33. - С. 259.
52. Дубровський В. Вказана праця. - С. 58.
53. Там само. - С. 14.

Тамара Демченко

СПИСОК МІЛЦІОНЕРІВ: ЕПІЗОД З ІСТОРІЇ РЕВОЛЮЦІЙНОГО ПРОТИСТОЯННЯ У ЧЕРНІГОВІ 1905 року

Людство здавна цінувало різні списки, реєстри, каталоги. Вони не просто упорядковували якісь предмети, людей, але й виявляли певні тенденції у розвитку матеріального світу та духовного поступу, сприяли оцінці тих чи інших постатей, шляхом включення їх до певних реєстрів, в цілому систематизували середовище, освоєне або створене людьми у відповідності до вимог тієї чи іншої цивілізації. Скажімо, вдивляючись у списки, які друкувалися на шпальтах преси упродовж останнього століття, можна встановити не тільки те, чим переймалися влада та суспільство в цілому, але й визначити сутність пануючого режиму. Довгі списки вбитих, поранених, тих, хто пропав безвісти, що масово з'явилися на сторінках газет, виявили невдалий для Росії хід Першої світової війни, ближче до початку революції стали друкувати списки дезертирів, потім списки буржуїв, які обкладалися революційною контрибуцією, списки розстріляних у порядку «червоного терору» контрреволюціонерів з тим, щоб через майже півстоліття по тому приступити до оприлюднення списків реабілітованих. А ще ж були списки «підписантів», які продемонстрували наявність опозиції щодо режиму. У цих та багатьох інших різновидах списків вміщується вся українська історія дорадянських та радянських часів. Проте це спостереження, мабуть, стосується всіх історій.

З легкої руки американського кінорежисера С.Спілберга (після виходу на екрани його фільму «Список Шиндлера») слово «список» стало асоціюватися з драматичними сторінками порятунку євреїв у роки Другої світової війни. У такому значенні його вжив наш земляк Г.Курас, який в одній російськомовній газеті Нью-